Victor Celac

DIN „PROCESELE-VERBALE” ALE ŞEDINŢELOR DE LUCRU LA *DELR*[1] (*CĂŢĂRA, CATAPULTĂ, CAŢAR*)

Întrucât normele de redactare DELR nu permit detalierea, în forma finală a articolelor de dicţionar, a întregii reflecţii efectuate şi a diverselor aspecte evaluate în cursul acestei reflecţii, aspecte care pot fi decisive pentru stabilirea şi pentru argumentarea etimologiilor respective, dorim să iniţiem publicarea unei serii de materiale prin care să prezentăm detaliat astfel de cazuri. Aceste materiale vor reprezenta rezultatul colectiv, al muncii efectuate în cadrul discuţiilor din echipa DELR. De la caz la caz, paternitatea unor ipoteze etimologice noi, elaborate cu această ocazie, va fi semnalată, prin indicarea expresă a numelui autorului. Siglele utilizate sunt cele din Bibliografia DELR. Menţionăm că, în mod sistematic, am utilizat corpusul electronic de texte româneşti din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, încercând să reperăm atestări cât mai vechi şi cât mai variate din punctul de vedere al răspândirii geografice, stilistice etc.

CĂŢĂRA. Verbul, cu această formă, apare pentru prima dată în *Istoria Ieroglifică* a lui D. Cantemir (1703–1705: *Pre leul mort şi şoarecii să* ***caţără***); forma *acăţăra* (cu prefix? proteză? *a-* originar?[2]) este atestată mai înainte: în *Răspunsul...* lui Varlaam (1645: *Îndată fuge şi să* ***acaţără*** *de altul*). Conform ipotezei etimologice majoritare – CDED II 475, CDDE 6, TDRG, CADE, DEX – , acest verb ar fi o formaţie de la *acăţa* (= *agăţa*), lucrările citate lăsând fără explicaţie procedeul de derivare; mai detaliat, DA, urmându-l pe Schuchardt,

[1] Până în prezent a apărut un volum: *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DELR). Volumul I. A–B. Marius Sala, Andrei Avram (redactori responsabili), Doru Mihăescu (responsabil de volum) *et. al.*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011, XLIV + 474 p. În prezent se lucrează la următorul volum care va conţine o parte din litera C. Înainte de implicarea noastră în munca la DELR, am publicat un articol în legătură cu acest volum al dicţionarului etimologic: *Observaţii privind tratarea dialectelor limbii române, problema datării lexemelor şi valorificarea surselor în noul „Dicţionar etimologic al limbii române”*, în revista *Fonetică şi dialectologie*, vol. XXXI, 2012, p. 205–226. – Adresăm sincere mulţumiri colegilor Iulia Mărgărit şi Cristian Moroianu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti) pentru observaţiile competente pe marginea unor versiuni în pregătire ale acestui articol.

[2] Chestiunea nu poate fi tranşată atâta timp cât nu dispunem de o etimologie certă. În ipoteza proveninţei din substrat, forma cu *a-* (*acăţăra*) este secundară, cu *a-* protetic; în ipoteza proveninţei din *agăţa* prin veriga intermediară *acăţăra*, forma cu *a-* este forma originară; v. toate detaliile mai jos.

LR, LXII, nr. 4, p. 451–480, Bucureşti, 2013

BDD-A463 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:52:51 UTC)

ZRPh, XXVIII, 41, vorbeşte de o contaminare dintre *acăța* şi bg. *katerja se* „mă caţăr”. Ipoteza a fost propusă pentru a explica partea finală (*-ăra*), dar ea ridică următoarea problemă de principiu: un element al unei limbi nu se poate contamina cu un element al altei limbi, pătrunderea lexemului bulgar în română nefiind probată. LM I, 539 şi SDLR raportează verbul *cățăra* la *cață* s.f. Capidan, DR VII, 129 propune ipoteza împrumutului din alb. *kacarroj* „a se cățăra”.

Pe de o parte, în sprijinul presupusei legături genetice dintre *acăța* şi *cățăra* se poate invoca faptul că forma *acățăra* este atestată cu circa 60 de ani înainte de forma *cățăra*, precum şi particularitățile semantice şi contextuale ale acestei prime atestări: regimul sintactic al verbului este cu prepoziția *de* (v. mai sus, citatul din Varlaam), specifică verbului *agăța* (*se agață* ***de*** *ceva*), nu cu prepoziția *pe*, specifică verbului *cățăra* (*se cațără* ***pe*** *ceva*). În spiritul acestei ipoteze (facem abstracție de dificultățile de a explica partea finală *-ăra*, pentru care v. mai jos), din tipul originar *acăța* ar fi provenit *acățăra*, din care, apoi, prin afereză, *cățăra*. Cu alte cuvinte, *acățăra* ar reprezenta veriga intermediară, ar asigura continuitatea dintre *acăța* (cu care are în comun *a-* inițial şi regimul sintactic cu prep. *de*) şi *cățăra* (cu care are în comun partea finală *-ăra*).

Pe de altă parte, această ipoteză întâmpină o dificultate: existența formantului necesar pentru a susține derivarea lui *acățăra*/*cățăra* din *acăța* (suf. *-ăra*) nu este confirmată categoric. Pascu, *Sufixele*, 178, discută suf. verbal *-ura* (cu exemple ca: *desfăşura* < *faşă* [dar acesta poate fi format prin schimbare de prefix de la verbul următor], *înfăşura* < *faşă* [mai probabil moştenit din **infasciolare*], *picura* < *pic* [poate fi din *picur*]; după părerea lui G. Pascu, sufixul *-ura* a putut fi extras din cuvinte moştenite ca *scutura, spânzura, tremura, vântura*) cu var. *-ăra*, pentru care are un singur exemplu: *acățăra* despre care lasă să se înțeleagă că ar proveni din *acăța*. Laura Vasiliu în FC vol. III (*Sufixele*) p. 38, menționează doar patru verbe în care este posibil să avem a face cu sufixul *-ăra*, dar tot ea afirmă că primele trei prezintă dublă analiză: *acățăra* (poate fi pus în legătură cu *acăța* sau cu *acățare*), *ciungăra* (poate fi pus în legătură cu *ciung* sau cu *ciungar*), *găibăra* (poate fi pus în legătură cu *gaibe* sau cu *gaibarace* „picioare”), *ciupăra.*

În această situație, la propunerea lui Ion Giurgea, am apelat la ipoteza din BER II, 272 s.v. *katerja se*, unde verbul bulgar (care uneori a fost privit ca element contaminator cu *agăța*, v. mai sus) este considerat element de substrat trac, cu etimonul **kater-*, reconstruit pe baza unor argumente provenite de pe terenul reconstrucției în perspectivă indo-europeană, rom. *cățăra* fiind prezentat ca un lexem avându-şi originea în acelaşi etimon reconstruit (v. toate detaliile în BER II, 272 s.v. *katerja se*).

Verbul românesc a cărui origine ne interesează are aspectul unui verb vechi (nu este un derivat clar pe terenul limbii române şi are conjugare tare); în schimb, particularitățile fonetice ale elementului albanez considerat de Th. Capidan la originea verbului românesc îl recomandă ca un termen relativ recent, etimologia lui nefiind complet elucidată în lucrările de referință pentru albaneză. Am considerat că filiația poate fi în sens invers celui propus de Th. Capidan: mai degrabă alb.

BDD-A463 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:52:51 UTC)

kacarroj poate proveni din rom. *căţăra* (deşi circumstanţele efectuării împrumutului rămân neclare). În măsura în care se confirmă această ipoteză, ea ar putea servi ca o dovadă indirectă a vechimii verbului românesc.

Coroborând toate aceste date, s-a decis să se dea pe primul loc în DELR, ca etimologie posibilă, proveniența lui *căţăra* din substrat.

CATAPULTĂ s.f. DELR a reținut datarea „1868”, din sursele BARCIANU şi din poezia *Danubul în mânie*, trad. din V. Hugo de I. Heliade-Rădulescu, publicată, întâmplător, tot în 1868 (*Şi dacă piatra din* ***catapulte*** *Bătea cetăţile neîncetat*). Observăm că atestarea din textul tradus de I. Heliade-Rădulescu recomandă fără niciun dubiu franceza ca limbă-sursă, pe lângă care DELR menționează şi lat. neol. *catapulta* (etimologie multiplă). Justificarea pentru indicarea latinei ca limbă-sursă vine din faptul că realitatea respectivă era specifică Antichității. Altfel spus, termenul respectiv a fost, cu siguranță, cunoscut şi la noi, începând cu cel puțin prima jumătate a secolului al 19-lea, mai ales prin intermediul unor lucrări consacrate istoriei antice, putând fi vorba nu doar de lucrările unor istorici moderni care au scris despre Antichitate, ci şi de lucrări în latină, ale unor istorici din Antichitate (acestea recomandă limba latină ca limbă-sursă).

În cursul documentării, am notat din $TDRG_3$ o atestare din 1833, pentru care se trimite la o lucrare a lui N.A. Ursu în manuscris. Am încercat să profităm de faptul că, de la data publicării $TDRG_3$, profesorul de la Iaşi a publicat 3 volume consistente cu atestări din perioada modernizării limbii române (*Împrumutul lexical,* 2004–2011, Editura Cronica), dar am constatat că aici nu apare termenul *catapultă*. În această situație, nereuşind să identificăm sursa la care se referă datarea „1833” din $TDRG_3$ şi deci să verificăm atestarea corespunzătoare, am decis să lăsăm deoparte această atestare.

O altă informație, privind o posibilă atestare încă şi mai veche, pe care de asemenea nu o putem verifica, provine din Gáldi p. 41, unde se menționează, într-o serie de termeni din domeniul militar atestați în secolul al 18-lea, şi *catapulte* (< ngr. κατάπουλτα). Datarea indicată (secolul al 18-lea) este extrem de imprecisă, nefiind însoțită de nicio trimitere la vreo sursă, ceea ce ne-a determinat să nu preluăm informația, deşi, dacă s-ar putea confirma, atestarea ar fi importantă, implicând neogreaca drept a treia limbă-sursă în cadrul etimologiei multiple. Menționăm că Rosetti/Cazacu/Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. 1971, p. 430, prezintă exact aceeaşi informație ca şi Gáldi – termen militar, împrumutat din neogreacă, în secolul al 18-lea – fără a aduce vreun detaliu în plus.

CAŢAR s.m. „insectă dăunătoare care atacă lăstarii viței de vie”. Termenul apare în DA, care valorifică datele Anchetelor lui Hasdeu, în cadrul cărora *caţar* a fost comunicat, în 1885, din jud. Ialomița, plasa Borcea (recent, MDA înregistrează şi el termenul, sintetizând datele din DA). Până la proba contrarie, este vorba de un hapax, fapt care sporeşte riscul de a avea a face cu o formă coruptă, deci fantomatică (coruperea putând avea loc, de pildă, în cadrul etapelor succesive de

BDD-A463 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:52:51 UTC)

transcriere etc.; cf. Avram, CE, p. 20–22 şi Sala, IELR p. 84 pentru consideraţii generale privind acest fenomen care „bruiază” uneori cercetarea etimologică), ştiut fiind faptul că certitudinea privind existenţa unui fapt lingvistic oarecare este direct proporţională cu numărul atestărilor lui. În loc de etimologie, DA (şi MDA) trimit cu „cf.” la *acăţăra.*

O nouă ipoteză în cadrul discuţiilor din sânul echipei DELR, avansată de Iulia Mărgărit, are în vedere o apropiere de *gănţar* „bondar”, atestat în Oltenia (DGS), care, la rândul lui, trebuie pus în legătură cu *ganţă* „goangă, insectă, gânganie”, atestat sporadic în graiurile dacoromâne sudice (DGS; *ganţă* apare şi în DA, după Anchetele lui Hasdeu). Desonorizarea [g] > [k] şi dispariţia nazalizării sunt fenomene întru totul posibile la nivelul dialectal muntenesc. Ipoteza legăturii dintre hapaxul *caţar* şi ceilalţi termeni aduşi în discuţie (*gănţar*, *ganţă*) poate conta şi ca o confirmare indirectă a elementului respectiv – în măsura în care se acceptă ipoteza –, în sensul că el nu mai este „singur în univers”, ci îşi regăseşte familia de cuvinte.

À PARTIR DES « PROCÈS-VERBAUX » DES RÉUNIONS DE TRAVAIL AU DELR

(Résumé)

Étant donné que les normes rédactionnelles du DELR ne permettent pas de détailler toute la réflexion menée en cours du travail au sein de l’équipe DELR et que ces aspects peuvent être décisifs pour trouver des solutions étymologiques et les défendre avec des arguments, nous souhaitons commencer la publication d’une série des matériaux pour illustrer des cas pareils. Ces matériaux sont le résultat collectif du travail mené dans le cadre des réunions DELR.

Cuvinte-cheie: etimologie, lexicografie.
Mots-clé: étymologie, lexicographie.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Liviu Groza[*]

OBSERVAŢII REFERITOARE LA FOLOSIREA CUVINTELOR COREENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ[**]

Ceea ce atrage atenţia asupra cuvintelor coreene folosite în limba română nu este numărul mare al acestora, cât mai ales felul diferit în care sunt scrise. Principala explicaţie constă în faptul că transcrierea cu litere latine a cuvintelor din

[*] Visiting professor at Hankuk University of Foreign Studies, Departament of Romanian, South Korea.
[**] This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2013.

BDD-A463 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:52:51 UTC)